

SZALAGYI CSILLA

Folytonosság a lírai beszédben

Pilinszky János költészetének irodalmi recepciója Takács Zsuzsánál

Visszafele, visszafele:
a nyírfaerdő lángban áll,
s a kertünnep hó alatt.

Visszafele, visszafele:
közeledünk, távolodunk,
mint a cirádák közelítenek
és távolodnak.

Pilinszky János költészetének megjelenési lehetőségeit is befolyásoló befogadásai az irodalomkritika területén születtek, s miközben ezek az írások a publikált versek és a kiadott kötetek első értelmezéseit is rögzítik, hírt adnak a korabeli irodalomfelfogás korántsem egységes voltáról, annak változásairól és a 20. század második felének kultúrpolitikájáról is, mely által az értelmezések mára történelmi síkra helyeződnek.¹

Az irodalomkritika befogadástörténeti vonalához képest másik irányt mutat a kortárs költészetek közös tereinek feltárása, vagyis azon motívumok és közös horizontok elemzése, melyek által a lírai megszólalások közti dialógusok megformálódhatnak. A folytatólagosság kérdésfeltevése felől való értelmezés több kortárs életművön keresztül alakítja ki azt a szövegközi teret, melyben a 20. század késő modernség szakaszának ez a kiemelkedően jelentős költészete napjainkig érzékelhető hatást gyakorolt a mai magyar irodalomra.

Pilinszky János és Takács Zsuzsa lírai életművének kapcsolódására több utalás is felhívja a figyelmünket: először is saját költészetéről szólva Takács Zsuzsa ezt maga kiemeli: „A költők közül Pilinszky volt a legnagyobb hatással rám. Egy házban laktunk, a volt szervita rendház melletti épületben, a Petőfi Sándor utcában. Elfulladt a lélegzetem, ahogyan megláttam, amint karcsún, poétikus könnyedséggel fölsiet a lépcsőn nagynénjeihez, Baitz Máriához és szegény Bébihez.”² Majd méltatást is kapott tőle: „Később elvittem hozzá a verseimet: a *Költők egymás közt* című antológiába ő írt bevezetést a verseim elé. Őt olvasva ugyanazt éreztem, amit Thomas Mann *Kiválasztottja*, vagy Graham Greene *A kezdet és vég* című regénye olvasásakor. A kiátkozottság felemelő tudatát, a lázadás és a könyörület fontosságát.”³ Más-

¹ Vö. SCHEIN Gábor, *Poétikai kísérlet az Újhold költészetében*, Bp., Universitas, 1998, 147–162; TOLCSVAY NAGY Gábor, *Pilinszky János*, Pozsony, Kalligram, 2002, 10–19.

² TAKÁCS Zsuzsa, *Sötét és fény kora* = T. Zs., *Jaj a győztesnek!*, Bp., Vigília, 2008, 180–181.

³ I. m., 181. – PILINSZKY a következőket írja az említett bevezetőben *Takács Zsuzsáról* (= *Pilinszky János összegyűjtött művei. Tanulmányok, esszék, cikkek*, Bp., Századvég, 1993, II, 158.): „Két vonását emelném ki: hangjának tisztaságát s egyfajta tétovaságát, mely azonban végül sose hagyja eltéríteni magát, s épp bolyongó, kereső célba találásával, megérkezéseivel tölti be sajátos feladatát, térképezi fel a számára rendelt tájakat, másokénál talán omlékonyabb külső és belső vidékeit. [...] [Takács Zsuzsa költészet] egy valódi költészet széles és gazdag kombinációit, kibontakozását rejti magában.”

felől verseiben sorakoznak olyan motívumok, melyek valamiképpen visszautalnak a Pilinszky-líra egyes elemeire.

Pilinszky János neve Takács Zsuzsa költészetének recepciójában is megjelent már, mint egy olyan versnyelv, mely „termékeny párbeszédet” folytat a Pilinszky-lírával,⁴ illetve mint akinek a műveivel a takácsi költészet állandó „értelmező, újraértelmező” viszonyban áll,⁵ hiszen kötetekben szemmel láthatóan olyan kérdések és jellegzetességek merülnek fel, melyek egyértelmű utalásokkal kapcsolódnak Pilinszky verseihez. Különösen, ha a korai költészet időszakából indulunk ki: „Pilinszky tárgyaltanul depresszív tónusai, a tétova metrumok és esendő asszonáncok, a sorát-hajlásokkal gondosan élő mondattan s mindenekelőtt a szókészlet, a motivika, a képi világ jelzi a korszak alkalmasint legjelentősebb költőjének befolyását a pályakezdő művészre”.⁶ Ellenvélemény is akad, mely szerint „[a] korai Pilinszky- és más Újholdas hatások szórványosak és esetlegesek.”⁷

A folytatatlágosság feltárásához elsőként a versnyelv felől lehet közelíteni, mely szorosan kapcsolódik a tárgyakhoz való viszonyhoz és a lírai életművek közös morfológiai-szemantikai jellemzőjéhez.

Versbeszéd

A Takács Zsuzsa-versekben található konkrét utalások a Pilinszky-szövegekre csak még inkább felerősítik a lírai elsajátítás egyéb módjait, melyek mintegy lappangva jelzik a költészetek közötti kapcsolatot a versbeszéd sajátosságainak felmutatásával.

Többféle regiszter keveredik a lírai korpuszokban, melyekből – Pilinszkyból kiindulva – egyfelől az ágostoni vallomásköltészetet lehet markáns hatásként megemlíteni. Jelenits István szerint a költő, „mióta tollat fogott a kezébe, a szentágostoni vallomásirodalmat művelte, akár verset írt, akár prózát”⁸. Ez a tónus Babits Mihály költészeti hatása alatt feltehetőleg még inkább elmélyült a versnyelvben, melynek egyik kiemelt területe a nyelv és a transzcendens kommunikáció kapcsolataira irányul, ahogy ezt a Jónás imája és az Apokrif beszéd- és imafelfogása mutatja. Ez az „egyrészt vallomásos, másrészt „hermetikus tárgyiasságú, ontikus beszédfajtájú líra”⁹ találkozik Takács Zsuzsa költészeti hangjával, ugyanis a saját élet fiktív megnyilatkozásainak szánt egyes szám első személyű, karakteresen belső monológokat tartalmazó költemények mellett a nyelv kritikus felfogása (*A tiltott nyelv*) is megjelenik a kötetekben. De felbukkan más közös költészeti hatás is, elsősorban József Attiláé. A Pilinszky-lírában elsősorban a *Trapéz és korlát* kötetben érvényesül,¹⁰ Ta-

⁴ BORBÉLY Szilárd, *Takács Zsuzsa: Üdvözlégy, utazás!*, Élet és Irodalom [Ex libris], 2004. december 10., 23.

⁵ HALMAI Tamás, *Köszönetünk és Kétségbeesésünk*, Parnasszus, 2009 tavasz, 26.

⁶ *I. m.*, 29.

⁷ BODOR Béla, *Takács Zsuzsa költői pályaképe*, Digitális Irodalmi Akadémia, 2007 = http://dia.pool.pim.hu/xhtml/_szakirodalom/takacs_bodor_takacs_zsuzsa_koltoi_palyakepe.xhtml

⁸ JELENITS István, *Az ének varázsa*, Bp., Új Ember, 2000, 248.

⁹ KULCSÁR SZABÓ Ernő, *A magyar irodalom története 1945–1991*, Bp., Argumentum, 1993, 57.

¹⁰ SCHEIN Gábor, *Poétikai kísérlet az Újhold költészetében*, i. m., 163–177.

kács Zsuzsánál ez a hatás egyenletesebb, legutóbbi köteteiben is előfordulnak utalások József Attila-versekre.

Az *Indiában*, melynek alcíme: – *Kalkuttai Teréz emlékének – (versek egy készülő kötetből)*, a *Betűid vagyunk* és az *Egy a koldusok közt* című versek egyaránt egy rejtetten kitárulkozó ént foglalnak magukban. A személyiség kiüresítését, s az ezáltal rejtekezést mindkét versben a többes szám első személy adja. Ez a jellegzetesség nem csupán az én háttérbe húzódását segíti, de az irgalom által vezérelt közösségi elköteleződést is markánsan kifejezi. „Pedig a betűid vagyunk mindannyian, / Bárány. Könyvedből léptünk elő, és / megsemmisülni oda igyekszünk vissza.” (*Betűid vagyunk*) „Ki minek adja meg magát? – Végül / mindegy. Esésünk íve nyilvánvaló. Meghajlunk, megtörünk előtted – de / nem emelsz föl minket álló Istenünk.” (*Egy a koldusok közt*). A *Végkifejlet* és a *Kráter* kijelentő hanghordozásának, illetve „monologikus, kimondó beszédének”¹¹ hatása a remény nélküli létezés elfogadásával kapcsolódik össze.

A továbbiakban a várakozás és a mozdulatlanlanság, a kimerevített pillanat formálta motívumok is ide sorolhatók. A *Foszló kötéltben* a végletesen lelassított idő („Amíg a levert pohár földet ér”) az, ami az álom médiumán keresztül a gravitáció vonzásának irreális sebességet ad. A Pilinszky versekre való utalások szervesen beépülnek a vers szövetébe: elsősorban a *Trapéz és korlátot* idézi fel a vers: „Hintád kötele mármár / leszakad [...] Eldobod törékeny verseidet, / sértetlen földet érnek. Életed / tartókötele kiegyenesedik.” Más példa a *Dániel az oroszlanok közt* című vers, ahol az érzékelhető valóság és a mögöttes tartalmak rejtjeles tényei alkotják a tapasztalati világot – bevonva az öniróniát („Sóhajtsunk! mondja, / és mi sóhajtozunk [...] összeomlásunk ágropogását fölírja / noteszába”), ami a szenvedés komorságát kioltó mechanizmussal árnyalja a költeményben fölsejlő veszélyt. A bibliai utalás Dánielre és az ő sorsát ismétlő lírai többes szám első személyre („De hogy ne legyen rajtunk / sérülés az oroszlanbarlangban / töltött éjszaka után?”) a nem látható realitás kifejtésére szolgál, így mintegy a Pilinszky esszéiben gyakorta előforduló tények és realitás ellentétes irányú érzékelésén nyugszik a vers két alappillére: „A tények, emberi világunk tényei mindenkori részei a valóságnak, de sohase azonosak egészen vele. A tények: az emberé. A valóság: Istené. Földéríthetjük a tényeket, s igyekezhetünk egyeztetni azokat a valósággal – ez minden.”¹²Itt az orvos a tények által uralható világ képviselőjében annak analizéséhez közel, megfejtésétől mégis távol áll.

A többes szám első személy

Amint látható, a Pilinszkyvel szorosabb kapcsolatot tartó versek gyakorta élnek a többes szám első személy használatával. Ez a jellegzetesség a Pilinszky-lírában is több hangsúlyos helyen előfordul, részint, mint a megszólaló háttérbe húzódásának grammatikai jelzése. Ha a jellegzetesség kiindulópontjaként a *Juttának* című vers

¹¹ TOLCSVAI NAGY Gábor: *Pilinszky János*, i. m., 149.

¹² PILINSZKY János, *Az igazság szolgálatáról* = Uő., *Tanulmányok, esszék, cikkek*, i. m., 128.

Naplórészletét választjuk, akkor ez a grammatikai szám és személy a közös emberi sors adottságának jelzésévé válik:

»Latrokként – Simone Weil gyönyörű szavával
– tér és idő keresztjére
vagyunk mi verve emberek.«

A költeményekben transzcendens jelentéssel párosul ez a jellegzetesség – így a *Mielőtt* című versben is, ahol a végítélet képe egy közös katartikus látomásban csúcsosodik ki: „S a hirtelen támadt tülekedésben / sírásunk mégegyszer fölszabadítja a tengert, / mielőtt asztalhoz ülnénk.”

A Takács Zsuzsa-líra sokkal személyesebb közegében ez az alkalmazott lehetőség, a megszólaló én központi helyétől a többes számú megnyilatkozás felé való távolodás még nagyobb fontosságot nyer. Jelentésében a közös sorsvállalás, a közös könyörgés („nem tudja, hogy mi egy térdeplőn könyörgünk, hogy együtt maradhassunk még” – *A figyelmes varjú*), a közös félelem következtében a halálra való felkészülés, a halálos fenyegetettség („Föld – suttogtuk –, hallgatjuk / dobogásod, és félünk tőled. Kérjük, / ne rendelj magadhoz túl hamar.” – *Kert, éjszaka*) léhelyzetekkel kapcsolódik össze. A Pilinszky-versek vonzásában való tájékozódás arra is felhívja az olvasói figyelmet, hogy egyúttal a személyesség státusának hiányára adott válaszkíséret egyik formája is a „mi”-ben foglalt jelenetetés. Takács Zsuzsa költészetére is érvényes lesz ez a morfológiai és szemantikai szinten megjelenő jellegzetesség. Az igealak tehát az együttérzés, a Másikért, a Másikkal együtt felvállalt közös szenvedés, az irgalom („Mégis, akik merünk még egyes / számban beszélni, és pusztá együttérzésből / használjuk a többest” – *Panasz*) irodalmi kifejeződésének módja lesz, mely által a versbeszéd közösségi elköteleződésésként is manifesztálódik.

Tárgyak

További közös jellegzetességeket keresve a költészetekben, a tárgyak szerepének értelmezése hívja fel magára a figyelmet. „Apró, a hétköznapokban észrevehetetlenül jelen levő események vagy tárgyak versszerező mozzanattá emelése Takács Zsuzsa egész költészetében kivételes színvonalon ment végbe, s megy végbe ma is”.¹³ Ahogy a költőnő a vele készült beszélgetésben az emlékezésről beszél: „a mások számára mellékes dolgokra emlékszem inkább. Körülményekre, látványra, párhuzamokra. A háttérben zajló történetek élesebben megmaradnak emlékeimben, mint 1-1 fő esemény.”¹⁴ Pilinszky-nél a ’70-es évek lírájában látható ehhez hasonlítható tárgyválasztás: fésű, kőedény, akvárium és még sorolhatnánk az apró, életünket rejtetten átfogó motívumok kiemelését. Az *Egy szép napon* című vers részletében az apró, észrevétlen jelen levő egyszerű eszközök válnak emblematikussá:

Mindíg az elhányt bádogkanalat,
a nyomorúság lim-lom tájait kerestem,

¹³ HALMAI Tamás, *Köszönetünk és kétségbeesésünk*, i. m., 25.

¹⁴ *Némi reményt kifejezni. Takács Zsuzsával Bedecs László beszélget*, Parnasszus, 2009 tavasz, 7.

remélve, hogy egy szép napon
előnt a sírás, visszafogad szeliden
a régi udvar, otthonunk
borostyán csöndje, susogása.

A szegénység, a nehéz sors jelzésértékű eszközeiből alakul ki az a viszonyulás a tárgyak felé, mely összekapcsolódik a helyrehozhatatlan helyrehozása utáni vágygal. Pilinszky-nél a háború tapasztalata által előhívott tárgyértelmezés az egyéni élet nyomait annak történelmi valóságaként hordozza magán:

Auschwitz ma múzeum. [...] Legotthonosabb tárgyaink, hétköznapi civilizációnk szinte valamennyi eszköze – az utolsó elhányt bádogkanál – soha nem látott metamorfózison ment itt keresztül. Egyrészt pusztá funkciójára süllyedt, oda, ahová annak előtte csak a kínzószerszámok, másrészt ugyanezek a tárgyak, beleértve az eredendően kínzásra szánt eszközöket, lettek végül is a század legsajátosabb ereklyéi. Valamennyit egyazon jelentés elvéthetetlen jegyei borítják. Ütések és kopások, miknek kibetűzésére alig tettünk valamit. Pedig ezek a század betűi; ezek a kor betűformái.¹⁵

Közös ez a sajátosság a költészetek tárgyértelmezésében, de Takács Zsuzsánál egyéni életének fiktív közegében, egy személyes térben kapnak a tárgyak jelentést („ezek a másnak semmit sem érő emlékek számomra életem hitelességének dokumentumai”¹⁶). Nekik maguknak is önálló létezőként egyéni történetük van („A szobában maradt száraz, üres tok / hallgatott és viselte történetét.” – *Test és lélek*), magukon hordozzák az életeseményeket. A személyesség felé való lépés tehát ez, a történelmi tapasztalattól a *mi* felé való közeledés érzékelhető Pilinszkyhez képest.

Van tehát különbség a recepcióban, mert míg a Pilinszky-hagyomány a személyes élettörténetből hozott tapasztalás útján a tárgyakban a történelem lenyomatát látja, addig Takács Zsuzsa verseiben a tárgyak már visszavezetnek a személyes léthez. A költőnő saját történelmi tapasztalatát már egy olyan korszak formálja, melyben tudathasadásosan viszonyult az egyes ember a világhoz: annak realitásához és az irrealitás megéléséhez – beláthatatlanul hosszas évtizedekre berendezkedve. A Pilinszky-életműnek sem témája a háború utáni évtizedek megélése. Viszont hatott Takács Zsuzsára Pilinszky történelem-tapasztalatának művészi megfogalmazása:

Pilinszky radikális költészete, megvesztegethetetlen fogalmazása többet követelt annál, mint amit a családi tradíciót követő fiatal nőként valaha is hittem: személyes vallomást, tremtő szabadságot, a történelem végiggondolását. Tőle tanultam meg, hogy a háború, a holokauszt nem múltó tragédia, hanem végpont.¹⁷

Máshol beszámol arról is, hogy ez a tudás jellemformáló erővel is bírt számára:

Én tizenhat éves korom táján megváltoztam attól, hogy tudomásom lett Auschwitzról. Egy nyári diákmunkán megláttam egy könyvtárosnő alkarjába égetett számsort. Megkérdeztem tőle, hogy mi az? Sírva számoltam be otthon a hallottakról. Szemrehányást tettem a szüle-

¹⁵ PILINSZKY János, *Ars poetica helyett = P. J. összegyűjtött versei*, Bp., Századvég Kiadó–2000 könyvek, 1992, 83.

¹⁶ *Uo.*

¹⁷ TAKÁCS Zsuzsa, *Reményről, reménytelenségről, a szív hidegségéről* = T. Zs., *Jaj a győztesnek!*, i. m., 206.

imnek, hogyan engedték, hogy üldözzenek és deportáljanak embereket, és számon kértem tőlük, hogy én miért nem tudtam erről semmit.¹⁸

A helyrehozás, emlékezés vágya már ebből a tapasztalatból kifolyólag is mindkét poétikát mélyen átítatja. Ez a vágy Takács Zsuzsánál a személyes lét tematikájából indul ki, így például a *Tárgyak könnye* kötet Tollpihe című versében:

A fotelban, ahol ültél, maradt egy tollpihe.
A párnából esett ki, amellyel
megtámasztottad sajgó csigolyáidat.
Nem tudom levenni, szüntelen
visszaszáll, ott virít az élénkzöld
szöveten. Nehéz mint a kő.
Ez az utolsó csepp a pohárban.
Nem bírom tovább a fülsértő csattogást,
ahogy a szövetre szüntelen visszaszáll.

A költőnő versében a megszólított hiánya a dialógust a magány állapotába helyezi, s ahogy az értékvesztés, a fájó hiány alakot ölt, megtestesítője egy tollpihe lesz. Ezáltal a könnyű és nehéz, a fehér és élénkzöld, néma és zajos érzetek képzelt és valós ellentétei szervezik a befejezett, mert vissza nem térő múlt („ültél”) és a folyamatosan ismétlődő jelen („szüntelen visszaszáll”) köré a költeményt. A fájdalom elviselhetetlenségét, de egyúttal az emlékezés biztonságát is az ismétlődés vég nélküli állandósulása tartja elevenen.

Nemcsak a villák, kések és kanalak,
életem is elvesztette fényét.
(*Evőeszköz-készlet*)

A hiányérzet állapota szólal meg a részletben, ahol a hasonlítás a tárgyérzékelést az életérzésre vetíti: a megszólalónak éppen a keze ügyébe kerülő eszközök tárják fel az üresség önmagán való elhatalmasodását. Az azonos mondatrészek halmozása és a sor eleji elhelyezkedése az „életem” szónak különös nyomatékot ad annak az élethelyzetnek, amit a megszólaló számára a tartós hiányállapot jelez. Az élet nem szürke, hanem elvesztett valamit, ezzel a kiüresedés fizikai megformálójává válik.

A szelíd vadság

Takács Zsuzsa két legutóbb megjelent, az *Üdvözlégy, utazás!* és *A test imádása. India* címet viselő köteteiben igen feltűnő a szelíd, illetőleg a vad tematizálása. Egy olyan világ tárul fel, melyen a látszólag tapintható szelídség mögött, a felszín alatt vad élet zajlik. Hogy ez végleg elcsituljon, teljességgel lehetetlen, hiszen a létező lényegéhez tartozik. Így válik az ember egy kibékíthetetlen őstermészeti csatatérre.

Pilinszky János verseit első kötetektől kezdve erőteljes kontúrok, markáns ellentétek jellemzik. A minél tömörebben és végletesebben kifejezett körülvevő világ ábrázolása így egyszerre szinte elviselhetlenné, de egyúttal szelíddé is formálja a

---

¹⁸ TAKÁCS Zsuzsa, *Isten és művészet* = T. Zs., *Jaj a győztesnek!*, i. m., 240.

befogadói érzékelést. Az előbbihez sorolhatók az emberi szenvedés borzongató kifejeződései – mint a *Frankfurt*, vagy a *Gerard de Nerval* című versben –, az utóbbihoz olyan ábrázolások, melyek az emberi szelídség és szeretet lenyomatai. S amikor ez a két vonás egyesül, mint a *Napló*ban a bárány víziójában, erőteljes művészi feszültséget teremt.

A Pilinszky- és a Takács Zsuzsa-költészetben hasonlóan hangsúlyosan megjelenő ellentétpárhoz a közös vonás épp a szelíd és vad oppozíció egyesítésénél található. A vad szó előfordulását kutatva elsőként Pilinszky-nél, megállapítható, hogy melléknévként ritkán, ám rendkívül hangsúlyos helyeken fordul elő mind verseiben, mind publicisztikájában. Esszéi között egy érdekes szókapcsolat érdemel különös figyelmet: „a szentek vad drámájáig” – írja *A címzett ismeretlen* című írásában a kötelességtudók hitéről elmélkedve 1979-ben. A megjegyzés rávilágíthat, hogy a téma kifejezése, egymás mellé állításának gondolata nem elszigetelt jelenség volt. Maga a vadállat tematizálása pedig ennél természetyszerűleg jóval gyakoribb. Érdemes itt megemlíteni a farkas-történetet a *KZ-oratóriumból*.¹⁹ A narráció a farkas szemszögéből annak vad és egyszerűségében tiszta tekintetén át találkozik az emberi világgal, melyben élehetlenségre van kárhozthatva. A fabulában kimunkált ellentét a hétköznapi tudást bontja le, helyezi a jelenetet a szent és a profán dimenzióiba. A mese felidézi az akkoriban népszerű, *A pusztai farkas* című Hermann Hesse-regény főhősét, s a művészként való létezés, a művészi belefeledkezés szépségét és tragikumát – kívülállóságát, halálra ítéltségét. A *Szálkák* kötet *Juttának* című versrészlete újra föl-eleveníti ezeket a motívumokat, egyszerű, rövid tömondattal, liturgikus utalásaival már egy személyesebb érintettséget idéz:

Január
A tél növekszik.
Egy magányos farkas jött le a faluba.
Reszket előtted.
Mise ez.
Utolsó áldozás.

Visszatérve Takács Zsuzsa és Pilinszky János költészeti kapcsolatára, Pilinszky *Napló* című verse különös figyelmet érdemel. A cím személyes és epikus műfaj ígéretével kecsegtet, majd egy rejtjeles rövid bekezdés következik. Itt rövid és egyszerű szerkezetű mondatok arról adnak tájékoztatást, milyen történések vették körül a naplóíró, s az események és benyomások mögül egy visszahúzódó személy rajzolódik ki: „N. N. ismét gyönyörű volt. / K. elfelejtett üdvözölni. / P. nem vett észre.” A következő szakasz a hétköznapi beszámolót egy látomásos képpel megnyitja a bibliai jelképek felé: „[...] De a tükörben, / ott másról volt szó, / ott mintha egy

---

¹⁹ Hol volt, hol nem volt, / élt egyszer egy magányos farkas. / Magányosabb az angyaloknál. / Elvetődött egyszer egy faluba, / és beleszeretett az első házba, amit meglátott. / Már a falát is megszerette, / a kőművesek simogatását, / de az ablak megállította. / A szobában emberek ültek. / Istenen kívül soha senki / olyan szépnek nem látta őket, / mint ez a tisztaszívű állat. / Éjszaka aztán be is ment a házba, / megállt a szoba közepén, s nem mozdult onnan soha többé. / Nyitott szemmel állt egész éjszaka, / s reggel is, mikor agyonverték.

bárány / tört-zúzott volna, / ott valami nagy szelídség / azt mondta: megítéllek téged.” A vadság és a szelídség kifejezései – legyenek ezek természetből fakadó, vagy az ellen hatók – nem ritkák tehát Pilinszky költészetében sem, Takács Zsuzsánál pedig még erőteljesebbek ezek a megjelenítések. Pilinszky *Naplója* mellé a *Bizonyos emlékek* című vers állítható *A test imádása. India* kötetből. Itt egyes szám második személyű megszólalásban a lírai beszélő egy őz érkezéséről számol be. A vad meglehetősen szelídségről tesz tanúbizonyságot, ezt követően „Törni-zúzni kezd, majd / géped elé ül és verset ír”. A bárány (Pilinszkynél) és az őz (Takácsnál) hagyományosan szelíd voltának ellentmondó viselkedése az egyik versnél a végítélet (bibliai tematika), a másikban a művészet vonatkozásában nyitja meg a vers belső terét. Olyan nyitás ez mindkét költeményben, amely Pilinszkynél a beszélőre, Takácsnál pedig a másik személyére vonatkoztatva teszi viszonylagossá az emberi természet kiszámíthatóságába vetett tudást. A takácsi költészettől nem áll távol az érzékelés elbizonytalanodásának költészeti megfogalmazása, melyet az álom racionalizál – megfelelő közeget nyújtva a lírai beszédhez.

A vad szó és a hozzá társuló képzetek Takács Zsuzsánál tematikusan visszatérők. Leggyakrabban valamiképpen a beszélőre vonatkoztatva jelenik meg ez a vízió, nem ritkán egy álomittas közegben, összekapcsolódva az Isten-kapcsolat, a *Biblia* motívumaival. Az *Üdvözlégy, utazás!* című kötet *Vad hely* ciklusának címadó versében egymás után sorakoznak a Pilinszky-reminiszcenciák:

Feljött a Nap, sötétséget ontva.
A vak szem a világ minden
nézését fölissza. Vagyis:
könyörgünk, feléd fordulunk.
Az elfelejtett Könyv
most kinyílik önmagától,
és a Pokolra enged látni.
Egymáshoz verődve
függünk nézésed előtt.

A mindössze kilenc sor felidézi az *Apokrifet*, a *Senkiföldjémet*, az *Introituszt*, és utolsó soraiban, az egzisztenciális kiszolgáltatottság, az én és a transzcendens megszólított lírai megfogalmazásában utal a *Halak a hálóban* című költeményre. Ezenközben pedig az utolsó ítéletet idéző motívumok követik egymást. A verseket beemelve az értelmezési körbe, a velük való párbeszédéből komor és rettegéssel teli világkép rajzolódik ki, melyben a megszólalók kényszerű sorsközösségben élnek át a végső kiszolgáltatottság állapotát, melyben hiába vannak egymás mellett, mégsem jelent ez számukra megkönnyebbülést, ahogy a végső pillanatokban, a halál közelében is egyedül kell szembenézni az elkövetkezőkkel. Ez a sorsközösség tehát hiába kapcsolódik társakhoz, végeredményben a magány élethelyzete, s így a *Trapéz és korlát* kötet verseinek egzisztenciális létérzékelését vetíti magára. Egzisztenciális magány és a külvilágnak való kiszolgáltatott rettegés csak az életlehetőség, mely mintegy büntetésként árnyékolja be a létezést. A lírai megszólaló(k) számára a félelem és kiszolgáltatottság elfogadása jelenik meg egyetlen járható útként.

Nézőpontok váltakoznak és terek nyílnak meg *A vad hely* című versben. Pilinszky-nél a tér a hiány-lét (csönd) és a végtelen transzcendencia felé nyitott – a végítélet képében, mely egyfelől félelmet keltő és komor, másfelől viszont üdvözítő és a tengerhez hasonló végtelenség örömteli kifejezését implikálja. Takács Zsuzsa több verse inkább az előbbivel rokonítható. A fent idézett költemény olvasható ezért úgy is, mint Pilinszky-versekre való utalások sora, melyek összességükben egy félelmetes végítélet-képet festenek. Más oldalról viszont Pilinszky *Mielőttjének* a kifordításaként is felfogható.

[...]
A sokaságban senki se keresi egymást.
Az Atya, mint egy szálkát
visszaveszi a keresztet,
s az angyalok, a mennyek állatai
fölütik a világ utolsó lapját. [...]

Megjelenik itt is a többes szám első személy, mint a beszélő látomása, azonban nincs már szükség közös sorsvállalásra, hiszen a végítélet nem szenvedést hoz, hanem épp megszabadít attól. Így tehát közös a szenvedés a közös öröm, a közös és félelemmel telt könyörgés a nyugodt várakozás, a végítélettől való rettegés pedig a történések természetes elfogadásának ellenében áll.

Látomásos képköltés

A látomás lényeges eleme mindkét költői nyelvnek. Takács Zsuzsánál az álom szolgáltatja a kifejezésformát, a médiumot, mely a látomásos képet, azok sorát közvetíti. Fontosságukra ő maga utal egy vele készült beszélgetésben: „Az álmok képileg és nyelvileg is sokszor segítettek [...] Mert nemcsak útmutatást olvashatunk ki belőlük, képeket, dialógusokat, a szerkesztés trükkjeit, a fondorlatos cselekményszöveget, a hártás, a késleltetés, lebegtetés fogásait is felkínálják.”²⁰ Ahogy a *Foszló kötélen* a gravitáció különleges vonzása, a különböző érzékszervekre ható impulzusok és az időt végtelen egységre bontó lassítás szervezi a költeményt.

Amíg a levert pohár földet ér,
egy tornacsarnok közönsége előtt,
álmod tágas, belső térben foszló
kötélen lengsz, mint egy alpinista
merek fal előtt. Porlepett, laza
polcokról életed lim-lomjait
szedegeted össze, szórványos tapsot
hallasz szétgurulni közben a teremben.
Kezedben üveg csecsebecsék
gyűlnek. Híntád kötele már-már
leszakad, mikor húsz éve halott
apád egyetlen mozdulattal helyére
lendíti. Eldobod törékeny verseidet,

---

²⁰ *Némi reményt kifejezni*, i. m., 11.

sértetlen földet érnek. Életed
tartókötele kiegyenesedik. A levert
pohár szétrobban darabokra.

A Pilinszky-féle imaginárius látomáshoz lehetne hasonlítani az álom által előhívott képek sorát. Ez „a láthatóként reprezentált kép a világban-benne-lét és a transzcendenshez való viszony módozatainak esztétikai megragadási kísérlete. [...] Természetesen e látomások is tagoltak: szerkezetük összetevője a tárgyias megnevezés, a hasonlat és a metafora.”²¹ Közel állnak ezek a víziók a Takács Zsuzsánál megjelenő látomásokhoz, a költőnő verseiben azonban jelentésükben kevésbé a végítélet vagy az Isten-kapcsolat, sokkal inkább az egyéni élet, a halálos fenyegetettség kifejeződéseit rejtik magukban.

Ide kapcsolódik, hogy Pilinszkynek készült ugyan filmterve,²² néhány versében azonban a képi szerkesztettség szolgált okot arra, hogy a fantasztikus irodalommal, s azok filmesített változataival rokonítsuk, nem feledkezve meg arról, hogy mindezzel kimondottan az álom képi csapongásai, egyenetlen narrációja is az értelmezési körbe kerülhet. „Senkiföldje egy csecsemő szemel / E puszta és lakatlan égitesten, / e csillagpuszták roppant és kietlen / fönnsíkjain kallódva egyedül, / hogy vissza többé soha ne találjak, / úgy eltűnök, örökre felelőtlen!” (*Senkiföldjén*). A fantasztikum csupán díszlet, erőteljes kelléke az elbeszélte történet ívének, mely a csecsemő parányi pupillája és a megszólaló megjelenése közti ellentétet feszegeti – ez elsősorban a tiszta, emlék nélküli létezés és a zajos külvilág közt teremődik. Két nézőpont érvényesül tehát, melyeket a lírai én és a csecsemő versbeli megjelenése implikál: „Először nézel a *mi* éjszakánkba”. A hirtelen események a vadságot, a biológiai meghatározottság kiengesztelhetetlen vonzását foglalják magukban, s az ettől a vonzástól szenvedő ember megnyilvánulásait kifejező sorok, képek a rémisztő és borzongató minőségeivel alkotnak jelentést („pár zökkenő, az autó lassított, / de mielőtt még fékezhetett volna, / az első éhség máris támadott!” – *Frankfurt*). Közös ezekben a költeményekben a narráció, a mozgás erőteljes képi jelenléte és a látomásos képalkotás.

Folytonosság

Az áttekintett motívumokban megvalósuló folytonosság mindkét költészetet más-más árnyalatokkal gazdagítja. Kapcsolódásukban tág költészeti tér jött létre, melyben a megalkotott dialógusok fő íve egyrészt a Másikkal vállalt közös szenvedésen, a Másikért való kiálláson és az irgalmon alapul. Emellett nagy szerepet kap az az elköteleződés, mely a megtörténekekkel szemben emberi választ kísér meg adni a helyrehozhatatlan irodalmi feldolgozására, melyet a lírai lelkiismeret szorgalmaz a tények szikár világában – ellensúlyt képezve az újra és újra bekövetkező emberi és történelmi kihívásokkal szemben.

²¹ TOLCSVAI NAGY Gábor, *Pilinszky János*, i. m., 78–79.

²² Vö. BÀN Zoltán András, *Vasgolyó, avagy a mozdulatlan regény* = „Merve, hogyan?”. *Tanulmányok Pilinszky Jánosról*, szerk. Tasi József, Bp. Petőfi Irodalmi Múzeum, 1997, 173–177.

Lírai korpuszok egymásra gyakorolt kölcsönös hatása, közelítése és távolodása adja ki az irodalmon belüli párbeszédnek azokat a magasrendű kifejeződéseit, melyekre például Pilinszky János és Takács Zsuzsa költészetének olvasása közben tapasztalhatunk. A dialógusok olykor elvontak és jelzésszerűek, máskor feltűnően harsány kifejezőerővel vannak jelen. Az irodalmi szövegek továbbélését kutatva a mottóban szereplő *Visszafele* című Pilinszky-vers felidézheti azokat a folyamatokat, melyek hatására egy másik alkotásban vagy akár életműben az eredeti motívum egy egészen más szerepbe és értelmezési körbe kerülve gondolható tovább. A Takács Zsuzsa költészetében továbbélő Pilinszky-líra visszatérő motívumaival hívja fel önmagára a figyelmet, miközben a két költészet érintkezési pontjain újabb és újabb útvonalak nyílnak a befogadás katartikus élményének.